

G. Vilberg.

Ruhnu taimkate

ja loomad.

Äratrükk koguteosest „Saaremaa“.

Eesti Kirjanduse Selts
Tartu 1934.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1934

TAIMKATE. Ruhnu saar on võrdlemisi kaugel mandrist, seepärast on siin oletatav omapärane taimkatte arenemine.

Prof. K. R. Kupffer mahutab Ruhnu saare taimestikuliselt Kura rannamadaliku valdkonda (*Curonia litoralis*), sest kuigi Ruhnu on kliimaliselt ja biootiliselt samus tingimuses kui Eesti läänesaared, kuulub ta mullastikuliselt koguni teistesse oludesse, omades aluspõhjана devoni liivakivi. Kui aga võrrelda Kura rannamadaliku taimkatet Ruhnu taimestikuga, leidub selles suuri lahkuminekuid, mis ei luba ühendada Ruhnud mainitud lõunapoolse mandrilise alaga. Seda on mõistnud juba prof. J. G. Granö, kes Ruhnud taimkattelt ja taimistuilt eraldas omaette Ruhnud segavaldkonda, kus levivad põllud, niidud, metsad ja idarannikul liivikud.

Metsad. Suurem osa Ruhnud saart on kattunud metsaga, eriti idarannikul. Peamiselt on siin kõrgetüveline männimets, mis võrdlemisi vana ja jäme. Ses osas on põline metsamaa. Vanemad teated saarest teavad siin aina kasvavat suuri metsi.

Vanim teade Ruhnud loodusest, kaardivise nn. Olaf Holgersson'i relatsioonis 1627. aastast, märgib saare idaosas vaid liivikuid või männimetsa, milles pole rohtu ega karjamaad; kirdes on kuusemetsa, põhjas samuti mets, kuid nähtavasti lepamets. Ainult läänepoolses osas on karjamaid, põlde ja niite, kuid siingi on kohati lehtmetsa. Sama on märgitud ka vanimail geomeetrilistel kaartidel (1688). Isegi kohal võib leida selleks veel küllalt tõendeid, sest praegu kasvav mets on vana, — sagedasti on puid 70—80 cm läbimõõdus, kuna nende vahel on kohati veel väga jämedaid, juba tublisti kõdunenud kände. Metsa on hoitud ja kaitstud nähtavasti ka rahva poolt, — metsa tarvitamiseks on vana, omapärane korraldus, millest üleastujaid on karistatud võrdlemisi kõrgete trahvidega ($\frac{1}{2}$ —20 rubla hõbedat iga raiutud tüve pealt). Metsahoidu tõestab ka see, et varemalt on toodud mandrilt, Pärnumaalt, põletuspuidki saarele. Üldse on siin võrdlemisi hästi korraldatud loomulikud metsad, mis läbitud mitmes suunas kulgevate teedega, andes sagedasti metsale pargi ilme.

Okasmetsad. Kõige rohkem levinud on saarel palumännikud. Pinnas on siin enamasti liivane, maapind lainjas, sest kohati läbivad metsa umbes kagu—loode suunas vanad luited või randvallid, millede vahel on lohkusid ja moldorge (234. joonis). Männikualune on kuiv, kattunud paksu sammal- või jälle samblikvaibaga.

Hein- ja rohttaimede kate on siin hõre ning võrdlemisi liigivaene. Lambaaruhein, lookkastevars, karvane piiphein, mustika, pohla, kanarbiku ja kuke-marja hõredad lapid, laanelill, leseleht, aaskuupäevarohe, katekold, harakkuljus, ahtalehine pajulill, sarikhunditubakas, kilpjalg on sagedamini esinevad

liigid, kuna kohati, peamiselt ranna läheduses, kasvavad üksikud öövilked, lehtrohelistes uibulehed, nõmmkannikesed, vesihaljad haguheinad ja õige harva üksik seenlill. Sagedasti on siin ka valviku (*Leucobryum glaucum*) kõrgeid, ümmardunud padjandeid, mis eemalt vaadates näivad tiheda samblakorruga katunud kividena.

Osalt kasvab luiteil, mis veel hiljuti olnud liikuvad, noort männimetsa, peamiselt kirikust põhja pool, nn. Norrkoin'is, ja saare põhjaosas Kuns-Udden'i ja Staknäsi vahel. Tiheda noore männimetsa all on paksult okasrisu, taimkate väga hõre ja liigivaene, — siin leidub ainult üksikuid lamba-aruheina torte, pohlalaikke, aga tihedalt harilikku, mets- ja tihedat põdrasamblikku (*Cladonia rangiferina, silvatica, alpestris*). Kuns-Udden'i lähedal on männikus ka talvikuid, lehtrohelist ja väikest uibulehte, ümmarlehelist kellukat ja kassisaba — kõik võrdlemisi haruldased liigid Ruhnus.

Salukuusikut on põhjapoolses osas Salthammeni lähedal, kus pinnas on niiskem ja huumusekord paksem. Alataimestik on siin liigirikkam ja ei eraldu kuigi palju harilikust salumetsa pinnakattest. Haruldasmaist taimist mainitagu: kuningakübar, südalehine käöpõll, harilik nõiakold, vares- ja katekold.

Väiksem salukuusiku rühm on ka Rings-Uddeni lähedal olev Klokarskoin, kuid suurem osa sellest on maha võetud; selle raieistikus kasvab sagedate vaarikapõõsaste vahel kõrgekasvuline rohttaimestik, mille hulgas leidub suurel määral ahtalehist pajulille, soo-ohakat, harilikku metsvitsa, metsharakputke, ohtest ja naistesõnajalga ning raieistikus olevais vesistes aukudes tihedate kogumikkudena kollast võhumõõka.

Lehtmetsad on jäänud vähemaks, võrreldes endiste aastatega. Suurem lepike sangleppadest on saare loodeosas, Reio's, mis peamiselt karjamaaks. Siin on mets võrdlemisi kõrgetüveline, puud jämedad, kuid võrastiku kattuvus ei ole täielik, sest harvendamise tagajärjel on maha saetud pooled puud. Lepiku alusmets koosneb mõnest üksikust kadakast, pihlakast ja paakspuust. Pinnarinne koosneb harilikkudest niiske niidu taimedest. Ratasteedel, mis läbivad metsa, on mudaukudel kohati kattuvalt ojakapsast, harvemini rabakassiurbi, sookerssi, kuna niiskemates lohkudes karjamaa keskel, kus loomad trampinud maapinna peaaegu mudale, on sagedamini esinevaks taimeks vesipaunikas.

Suurem salk lehtmetsa leidub veel kirikumõisast läände koplite ja heinamaade serval.

Ka siin on sanglepp täiesti valdav. Puud on väga jämedad, neid on nähtavasti hoitud ja kaitstud. Mõni puu on murtud maha tuulest ning neist võib märgata, et sanglepad on tublisti seest õõnsad (neist puutüvedest valmistatakse jämedaid ühest tüükist puuanumaid, suurendades vähe veel loomuliku õõnsust). Sangleppade hulgas on tublisti saari ja paar remmelgat. Alustaimestik on valdavas tiheduses, üle meetri kõrgune angervaksastik, mille hulgas sagedasti naate, metsharakputki, kõrvenõgeseid, salutähtheina, suurt aruheina ja kohati pärismaavitsa. Metsailmeline puudekogumik on ka Austerenge niidul Rings-Udden'i lähedal, kus valdavamaks puuks on sookask ja sanglepp. Pinnakattes väärivad mainimist tavalise kuivema puisniidu taimkattes vaid üksikud põrsasheinad. Haruldasmaist lehtpuust, mis metsikult kasvavad, mainitagu kahte väga jämedat künnapuud (üks Pärs'i tee ääres, teine Meagjardo välja keskel kivitara ääres), mõned metsõunapuud tarade ääres Pärs'is ja Stak-

G. Vilberg'i foto.

234. joonis. Raiestik Ruhnu põhjapoolses metsas (Norrskoinis).
Näha röõbitisi künniseid, mis kulgevad põhjakirde — lõunakagu suunas.

G. Vilbergi foto.

235. joonis. Lodu soovõhastikuga loode pool Austerenget.

näs'is, paar harilikku pärna pöösast Austerenge's, mõned tammed Pärs'i lähedal ja paar türnpuud metsas.

Harilik lepp näib Ruhnus täiesti puuduvat.

Küla vahele, elamute ümber on istutatud tublisti suuri puid, mis pärast eriti keskküla (Mittibin) on tiheda puuvõrastiku varjus. Ilu-puudena mainitagu siin saari, pooppuid, hobukastaneid, vahtraid, tammi, kaski (viimased eriti kuivamas), harilikke viljapuid; pöösas-test punast ja musta leedripuud, jasmiini, lumimarju, roose jt.

Lodud ja lodumetsade viirud on sagedased Ruhnus maastikus ida ja kagu pool küla. Pikkade liivaste randvallide vahel on samuti pikad ja kitsad mold-, kohati isegi haudmikorud, mis vesised, või vihmasel ajal kohati lausvee all. Osas lohkedes puudub vee äravoolu võimalus, mispärast areneb samblasoo padutaolise metsaga. Padud levivad peamiselt metsas küla ja Rings-Uddeni vahel Dur-Ringsveijeni ümbruses.

Valdavamaks puuks on siin sookask ja madalad männid, mille all kasvab paakspuid, kadakaid. Alustaimestik on valdavas sookail, ubaleht, kohati ka soovõhk ja mitmed tarnad.

Külale lähemal, Austerenge ja metsa vahel, Haubjerre ja Mosaveijen'i ümbruses, on rohkem mätsalodud kõrgete juuremätastega, mille vahel kohati vähe-maid lappe täiesti rohustumata. Vihmasel ajal on siin sagedasti lagevesi, milles märgata valgumist põhja poole. Sanglepp ühes paakspuuga on siin levinumad. Vesistes kohtades on puhtaid kogumikke soovõhast (235. joonis), kohati isegi kollasest võhumõögast, ussilillest, iselaadsest tarnast, soosõna-jalast. Lodu servadel, liivase metsamaa ja soo piiril on igal pool vesipainikat, jänesekapsast, soopihla, tähist ja jänestarna, kohati koguni harvaõiest ja raiheinast tarna, võrdlemisi harva aga lõikheinast tarna. Kohtades, kus loduveerust immitseb vett, muutes ümbruse allikniidutaoliseks taimistuks, on lepiklille, madalat luga (*Juncus supinus*), murulõõsilma, sookannikest, soopaju-lille, läikviljast rabasalatit, väikest jõetakjat jt.

Võrdlemisi vähe on lodu praegu veel rabastunud. Osalt on rabastumist nähtavasti takistanud intensiivne karjatamine, sest lodud, nagu metski, on varemalt olnud karjamaaks ja on seks praegugi peamiselt sügiseti ja kevaditi. Rabalappe võib märgata vaid paariskolmes kohas. Väikesel rabatükil Norrskoinis, põhja pool külast, leidus mõningaid ümmarlehiseid huulheinu, harilikke murakaid, jõhvikaid, aga servas merioblikaid — kõik üliharuldased taimed Ruhnus.

Tüüpilist k a d a r i k k u on Ruhnus vaid Staknäs'i liivasel neemel kitsal alal. Peale harilikude kदारikutaimede leidub siin pöösastes haruldastena angerpist, rass, harilik maarjalepp. Kadakapöösad on siin suured ja laiuvad. Mujal esineb kadakas peamiselt alusmetsana palu- ja salumetsas, Meagjardos ka põlluvahelisel niidul.

N i i d u d. Suuremad niidukompleksid on Austerenge's ja Haubjerres ning Breisgjardo ja Holma vahel, kuna vähemaid lappe on põldude ümber igal väljal. Valdavamad on üldiselt mets-sooniidud, kus puurindes on sookased, sanglepad, kohati ka saared. Võsarindes on pöösaid samadest puuliikidest, millele lisanduvad veel paakspuu, pihlakas, tuhkur paju, kadakas ja vaarikas; Austerenge kaguosas on ka paar pärna. Rohukattes on peamiselt tarnastik mitmete teiste sooniidutaimedega, milles harva muguljuurt, kakkjaspunast kappu,

ussilakka, pääsukesesilmi ja põõsastes ahtalehist sõnajalga. Peale hariliku tarna niitude on sagedamini põngasniite, kus valdavaks kõrreliseks jusshein, kastekaer, kohati ka sugapea ja maarjahein. Sooaукudes on soopihl, harilik parthein peaaegu kattuvalt, vähem sookuuskjalga ja villpäid, kuna ratasteede mudaaukudel kohati punetab tarnhein, mille vahel kasvab ojakapsast, sookerssi ja paaris kohas koguni hiiesaba.

Haubjerres on laiemal alal lagedat sooniitu. Haubjerre soo, nähtavasti endine järve ase, on suurveega lagevesi, suvel aga jääb ta peaaegu kuivaks ja üksnes küngaste vahel leidub vett, miks siis kasvab kattuvalt püst- ja sihvakat tarna, nende seas üksikuid kasepõõsaid kõrgete juurtemätastega. Siin on tüüpiline kõrge tarnastu (*magnocaricetum*) sellele taimeühiskonnale omaste lisataimedega. Servades, Haubjerre mäe jalamil, eriti kirde- ja kagunurgas, on veel suvelgi sügavamalt lagedat vett, kus veepinnal näeme ujuva penikeele ja vesikirburohu lehti, servades aga tihedalt kollast võhumõõka, soovõhka, ussilille, konnaosja, vesikuuske, ubalehte, harilikku konnarohtu, vesiputke, üksikuid jõeputki ja kukesaba. Läänepoolsel serval on vesiseid lendava mudaga kohti, kus kitsamal alal on puhtaid kogumikke kas ussilillest, või soovõhast, või ubalehest, või isegi kollasest võhumõõgast.

Mainimisväärne taimkate esineb saare idapoolse ranna lähedal Flisbacka kohal olevas Keloskiärre's, mis suurveega esineb järvena, suvel on aga täiesti kuiv. Siin, osalt kariloomadest auklikuks trambitud järve põhjal kasvab kohati otse kattuvalt ojakapsast, madalat luga, okasalssi, sookerssi, kraaviluga, hanijalga, mille vahel mürgtulikaid, põlvist rebasesaba, mõru kirburohtu, vesipainikat jt. Kohati otse punetab ojakapsast. Keloskiärrest natuke põhja pool on veidi nõmmejärve iseloomuga Djupkiärre, kus ka suvel on lagedat vett, mis tihedalt kattunud servast väikese lemlega. Kaldal kasvab tüüpilisi kaldataimi.

Rohkem püsiva rohukamaraga on endise järve Basskiärre põhi külast idasse. Järv on mõnekümne aasta eest tühjaks lastud kraavi abil, mis on kaevatud läbi küla- ja järvevahelisest liivaseljäandikust. Praegu on järvekoht karjamaaks, kus tihedamalt rohtu ja madalat võsa.

Külalt läände, küla ja põldude vahel on karjakoplid omapärase mätasniiduga, kus kari on trampinud vesise või niiske, mudase pinna väga mätlikuks ja auklikuks. Peale tiheda tarnastiku mainitagu siit mätaste vahelt vaid nõgilillekest, okasalssi, särjesilmi, sookerssi, rabakassiurba ja Noggis'e talu kohal allikapealsel, kus vesi alati immitseb mätasniidule, üksikuid longus ja kolmisruskmeid, parkheinu, tarnheinu, murulõosilmi, madalat luga, soovõisluha, randteelehte, roosat pajulille, lapikut veesoone-rohtu jne.

Kogu lõuna- ja läänepoolse ranna läheduses levivad tüüpilised r a n d n i i d u d, kus madalamates kohtades leidub kattuvalt kas tuderluga või jälle soomusalssi, nende vahel rannikat, randteelehte, randõisluha, linalehist ja kaunist maasappi, kuna lohkudevahelistes kõrgemates, rohkem kamardunud paikades kasvab harilikku nõiahammast, maokeelt, laiuvat ja merinadaheina, kohati ka randristikkeina, õige ranna lähedal randastrit. Rings-Udden'i ja Sjustaka vahel on rannavees suuremaid pilliroostikke, mille kõrgus ligi 3 m. Tihedas pilliroostikus esineb vaid üksikuid karedaid kaislaid, randkõrkjaid, randastreid, odalehiseid maltsu ja servadel merikasteheina. Kohati

on madalate laidude, „aura’de“ ümber tihedalt karedat kaislat, kuna paaris lahesopis Utkirke ja Holma vahel on põhja- ja hõljurohustuid, kus massiliselt haniheinu, kamm- ja niitjat penikeelt ning põhjaliival tihedalt nokkheinmuda. Sama taimestik kasvab ka ojataolistes *rella*’des, mis eraldavad Holmat veel Ruhnu maast.

Idapoolsel rannal Rings-Udden’i ja Limo vahel on peamiselt sõmerikniidud hõreda taimkattega. Limos on valdavamaks taimeks sõmerikniidul vesihaljas haguhein, liivtarn ja punase aruheina liivateisend. Liivastes kohtades on kattuvalt ka merihummurit, kuna kaugemal luidete serval on kohati hõredalt vareskaera. — Sõmerikniidud levivad ka kõrgematel laidudel, mis paguvee ajal on Ruhnu maaga ühtinud (näit. Armlt-aura) ja neemedel, mis tungivad kaugemale merre (Staknäs, Kuns-Udden jt.).

Aruniidud on Ruhnus kitsaulatuselised. Neile niitudele vastava taimkattega on vähemad alad Holmal ja Sjustaka päästejaama juures, samuti Meagjardo põldude vahel. Esimeses kahes kohas on taimestik kõrgasniidu iseloomuga. Mainitagu siin vaid Ruhnule haruldasemaid taimi, nagu koldrohi, roomav maran, rohkeõiene oblikas, rohulauk, metslauk.

Põllud. Põllud on peamiselt neljas väljarühmas (Breisgjardo, Meagjardo, Pärs ja Kunsgjardo), kuna vähemaid põllulappe, nn. kartulimaid, on mitmel pool metsa keskel. Põldudel esinevad viljas harilikud umbrohud. Mõned umbrohud on talutud sisse vast hiljuti. Nii on äiakas toodud kohalikkude elanikkude teatel Rootsist, tali-vikk ehk hatune hiireherne (*Vicia villosa*) rukkiseemnega Heinaste ümbrusest. Ruhnus näivad aga puuduvat mujal harilikud umbrohud, nagu äiatar, põldkukekannus, põldjumikas, kurekellukas.

Külas, elamute ümber on väikesi keeduviljaaeda, kuid erilisel arenenud keeduvilja kasvatamine ei ole. Küll on aga pastoraadi keeduviljaaed liigirikas ja täidab nõudliku inimese tarbeid. Ka iluaiad ei ole kuigi liigirikad. Küll on aga peaaegu igal talul väike tapu- aed, millest saadakse humalaid omaks tarbeks.

Olgu veel tähelepanu juhitud paljastuile. Ümber saare on rannariba, mis võrdlemisi laiaks muutub idarannal, Limo ümbruses. Siin on puhas, sõre liivarand, millel ei kasva ühtki taime. Väga harva leidub siin üksik okasmalts või puhmake merehummurit.

Austerkeldis kasvas (1931. a. suvel) just randjoonel üksainus ahtalehine hundinui ja üks oksine jõetakjas, mis nähtavasti toodud siia ajujääga ja siin hakanud kasvama. Kus leidub pisut puhna, seal võib näha ajutiselt kasvamas merisinepit, põldohakat. Läänepoolseil saviranna paljastuil leidub vaid üksik rannasõlmhein ja Galbin’i kohal paar soolarohtu. Pärs’is on vähe lubja- ja liivakivi kliburanda täiesti ilma taimkatteta ja Salthammenis rannal paljandub pikemal ulatusel hallikas devoni liivakivi, mille pind uhtud laineist urbseks ja auklikuks-muhklikuks, kus pragude vahel kasvab veidi linnurohtu või kraaviluga.

Limos on suuremaid liikuvaid luiteid täiesti katmatu pinnaga, ehk olgu siis, et esineb ainult mõni liivtarn, lamba-aruheina tort või vesihalja haguheina laju. — Omapäraseid paljastuid on tiigitaolise lohu

praoliseks kuivanud põhjal põuasel suvel, samasuguseid paljastuid on ka karjakoplites sügavama veelombi asemel suvel.

Kokkuvõttes võib Ruhnu taimede koguarvu hinnata 515 liigile (mille hulgas 30 liiki käesoleva ülevaate autori määratud 1931, kuna varemad autorid neid ei maini; seevastu on välja jäetud 38 liiki varemailt autoreilt, mis kahtlased).

1934. a. kevadel viidi Ruhnus läbi türnpuude ja kukerpuude hävitamine võimaliku täielikkusega, et sellel saarelisel, mandrist kaugel oleval alal jälgida tulevikus viljarooste arenemist.

LOOMAD. Peale harilikkude koduloomade, kellest erilist mainimist väärib vaikne, aga arukas hülgekoer, elab saarel imetajaist üksik valge jänes, kelle arv osavate küttide pärast ei saa suureks kasvada. Siili leidub samuti saarel, kuhu ta ruhnlaste teateil on mandrilt toodud 1870. a. ümber. Hiirtest esineb paar liiki, kuna rott näib täiesti puuduvat. Ka oravaid ei ole metsades. Rebaseid tulevat vahel talviti jääd mööda saarele, kuid alaliselt neid Ruhnus ei ole. Teistest suuremaid imetajaist, näit. hundist ja ilvesest, on ainult mälestus vanemailt aegadelt. Kahepaiksetest nimetatagu rohukonna ja juttself-kärnkonna, kes mõlemad on harilikud saarel. Kauemini püsivais veeaukudes (näit. kraavis allikapealsel Noggis'e talu kohal) elutseb vesilikke ja triitoneid. Rästik ja nastik puuduvad Ruhnus sootuks.

Meres, saare ümbruses esineb ajuti hülgeid, niihästi viigreid kui halle.

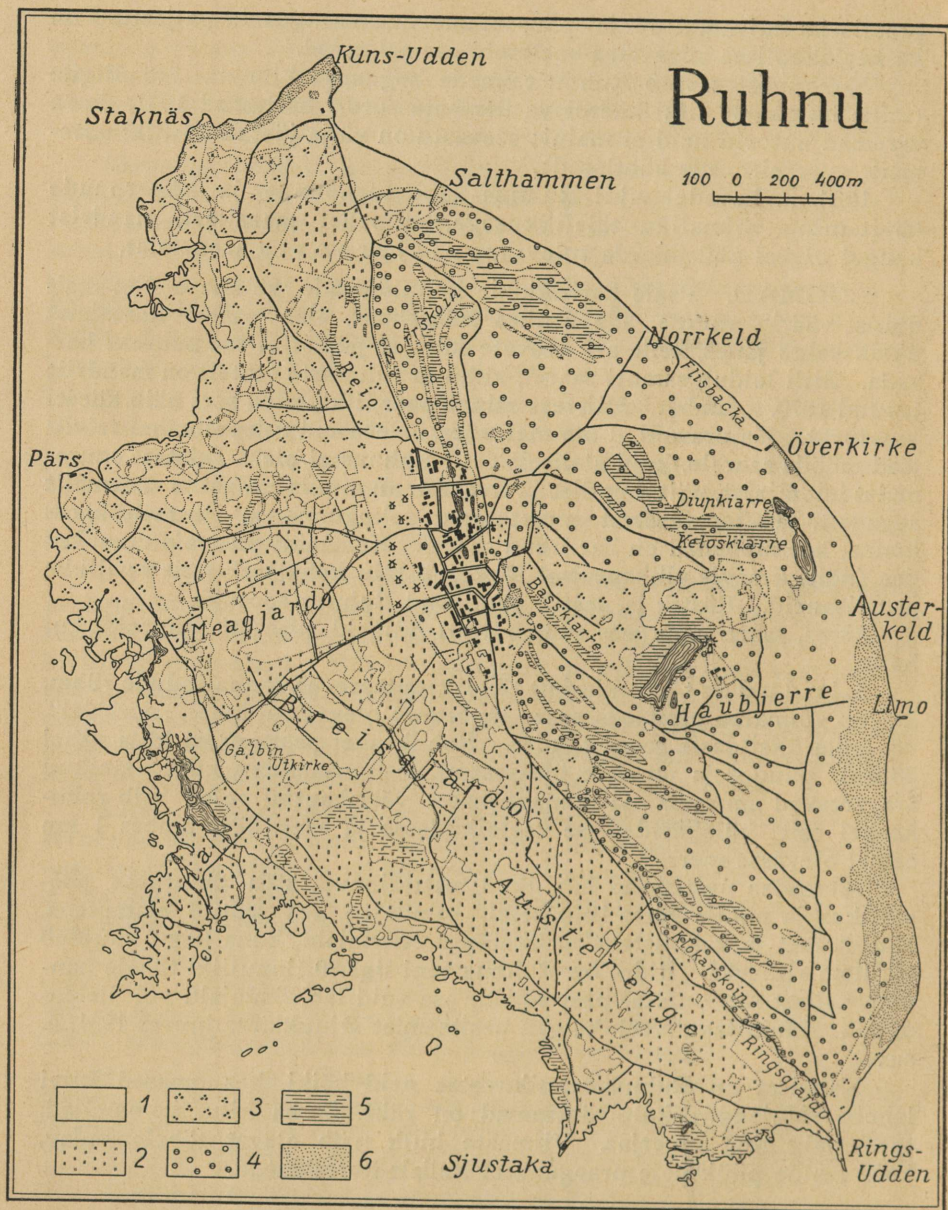
Lindudest on liikidelt täielikem mere- ja rannalindude rühm, kel on võimalus pesitseda saare ümbruses olevail laidudel, „aura'del“ või jälle üksildasis roostikkudes. Rohukoskel pesitseb ka küla vahel õõnsais puudes ja puudele ülesseatud pesituskastides, kust elanikud ära võtavad suurema osa munakurnast; väljahautud pojad viib rohukoskel esiti külalähedatesse veeloikudesse ja sealt öösi umbes 1 km eemal olevasse merre.

Metsades pesitsevad harilikud metsalinnud, küla ümbruses põõsastikus ja puude võras linnustiku esindajad, kes seotud elamutega. Kullilistest ja kakulistest on üksikuid esindajaid, kuna kägu kuuldub võrdlemisi harva. Üldse on Ruhnus seni ligi 80 linnuliiki tähele pandud, kellest osa on seal pesitsejaid, osa vaid läbirändajaid või ülelendajaid. Mainitagu veel haigru pesitsemist Djupkiärre juures 1931. a. suvel.

Kaladest on Ruhnu rannikuvetes neid kõiki, kes omased Liivi lahele. Majanduslikult tähtsamad on räim ja ka kilu, kammeljad, tursk, siig ning angerjas. Viimaste hulk näib olevat tähelepandav, kuid nende püük pole praegu veel küllalt korraldatud.

Ruhnu

100 0 200 400m

	1		3		5
	2		4		6

Sjustaka

233. joonis. Ruhnu kaart. Mõõt 1:32 260. Koostatud Põllutöministeeriumi Maakorralduse Ameti poolt 1931 valmistatud kaardi alusel. 1 — põllud; 2 — niidud; 3 — karjamaad; 4 — metsad; 5 — niisked kohad, lodud ja sood; 6 — tuiskliiv. Elamud, kirik, kalmistu ja tuulikud kesk saart märgitud. Haubjerrel tulik kõrvalhoonetega. Joonestanud V. Vinkel.

A-38201

102001;